

Tisza István levelei.¹ A most megjelent újabb kötet Tiszának 1915 első felében írt leveleit tartalmazza, továbbá ezek illusztrálására néhány hozzá írt levelet, több külügyminiszteri utasítást, memorandumot, meg Tiszának, valamint Erzbergernek, akkor német birodalmi képviselőnek, naplószerű feljegyzéseit. A kötetnek úgy, mint előzőinek is, megvan a becse úgy belső történeti, mint külpolitikai szempontból. Ez utóbbi vonatkozásban különösen érdekes olvasmányt nyújt. Tisza István, egész ember lévén, amihez hozzányúl, az mind mélyen emberi érdeket nyer, még a kicirkalmazott diplomáciai jegyzékek is. Minő élénken látjuk például Berchthold grófnak a külügyek vezetésétől való visszalépését az ő közbelépése folytán! Tisza nem volt megelégedve Berchthold erőtlén, következetlen működésével s mikor egyszer a királyhoz készült, az előszobában találkozva Berchtholddal, megkérdezte, mit szólna hozzá, ha ő a királynak megmondaná, hogy a külügyek élére erélyesebb, határozottabb embert óhajtana? A grand seigneur-szerű Berchthold gróf erre nevetve, mint «jó fiú», válaszolta: igen megköszönné, ő maga sokszor mondta már a királynak, hogy nem való erre a hivatalra, de neki nem hiszi a király, Tiszának inkább el fogja hinni. Tiszának el is hitte, amit különben, úgy vette észre Tisza, Ferenc József amúgy is tudott (hogy t. i. Berchthold nem való a külügyek vezetésére) és miután Tisza nem vállalta, az ő jelöltjét, Buriánt, nevezte ki külügyminiszterré. Az előttünk levő kötet élesen megvilágítja, hogy Burián Tisza megbízottja, helyettese, szinte alárendeltje volt a külügyi székben, Tisza ír számára jegyzéktervezeteket, ő ad neki utasításokat, ő követel egyszer precízebb, máskor erélyesebb fogalmazást Burián jegyzékeit illetőleg. Tisza ezt a hatalmát Magyarország érdekében használta fel s Magyarország érdekében

irányítá nem egyszer a külügyi politikát olyképen, hogy a szövetséges német diplomatákkal ellentétbe került. 1915 első fele hozta meg az olasz háborút s készíté elő a román támadást. Mindkét veszedelemmel szemben a német kormány nagy koncessziókra volt hajlandó Ausztria-Magyarország testéből. Tisza becsülettel végte az osztrák tartományok egységét is, ameddig lehetett; utóbb hajlandó volt Ausztriának olaszoktól lakott részeiről lemondani, csak Triesztet nem adta; Romániának Bukovina egyik felét ajánlta fel. Eldöntetlen és manapság aig is dönthető el, használt volna-e a monarchia ügyének, ha Tisza előbb határozta el magát az olasz engedményekre, valamint azon sem igen törhetjük most fejünket, hogy Romániának a mi oldalunkon való fegyveres közbelépését megnyerhette volna-e olyan politika, mely a hazánkbeli románoknak nagy koncessziókat tesz, ezen koncessziókat szinte idegen államok garanciája alá helyezi, esetleg egész Erdélynek autonómiát ad. Mert ilyenfélét követeltek nem annyira a románok, mint az ő nevükben a német diplomácia.

Ilyen és hasonló kérdésekre, mondom, ma nehéz felelnünk. Az utóbbi évtizedben a világnak legalább a formája kissé megváltozott; nemzetek, kisebbségek és államok viszonyait ma már másként látjuk és ezen mai álláspontból Tiszának nemzetiségi és nemzetközi tárgyalásmódja idejét multnak tűnik fel. A trianoni cezura óta semmit sem folytathatunk ott, ahol azelőtt abbamaradt és így Tisza István politikáját sem. De annyit megmondhatunk a nemzetiségi politikánk hibáit firtató külföldnek, hogy a nem-magyar nemzetiségeknek melegebb szívű barátja alig volt, mint Tisza, az «erőskez» embere. Érdemes megnézni e kötet leveleiben is, miként óvja az oláhok, horvátok, ruthének önértetét, emberi jogait, nehogy azokon az adminisztráció túlzásai, felelőtlen egyének könnyelműsége sérelmet ejtsen. Lelke mélyéig felháborítja a kémekeket szimatoló katonák

¹ Gróf Tisza István összes munkái. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 4. sorozat. 3. kötet. Budapest, 1926.

általánosító vádja, mintha *minden* ruthén paraszt áruló volna s érdekükben többször érelyesen fellép a katonai kormányznál.

Általában ebből a kötetből még az előzőnél is hatalmasabb, szélesebb sugárban ömlik ki Tiszának meleg ember szeretete. Az emberi életnek megbecsülése, az emberi méltóság szolidáris érzelése ez nála. Az a Tisza, aki merevül elzárkózik a felmentési protekciós iratok özöne elől, hercegnek és szegény asszonynak megírja, hogy ma minden egészséges fiatalnak künn a helye, amint az ő egyetlen fia is künn van, idős testvére lövészárokban kapott súlyos sebet — ugyanez az ércember idejének tekintélyes részét arra fordítja, hogy a főispánoktól beküldött jegyzékeket a hadisegély befizetéséről áttanulmányozza és a bennük talált vagy csak sejtett igazságtalanságokat felderíttesse, jóvá tésse. Megdöbbenéssel olvassa, hogy «a vármegyei tisztikar kezdeményezésére állapított meg az egy családnak nyújtható segélyösszeg maximuma 80 fillérben», mert, írja szigorú levélben a főispánnak, «elítélendő ez az eljárás, mely a törvénnyel világos ellentétben megkárosítja a legszegényebb néposztály tagjait. Ma már nincs olyan zuga az országnak, ahol az átlagos férfinapszám 80 fillér legyen». Felháborodva konstatálja, hogy a kiskőrösi főszolgabíró egy hadbament feleségének hadisegélykérvényét azon megokolással utasítja vissza, mert « $\frac{1}{16}$, mondd egytizenhatod telke van. Hát igazán azt hiszik Pestmegyében, hogy $\frac{1}{16}$ telek jövedelméből meg lehet egy családnak élnie?»

A visszaéléseknek, a szegény ember elnyomásának minden esetét megvizsgálhatja, ahol ilyen, akár ismeretlen egyének leveleiből is, tudomására jut, s ahol a visszaélés bebizonyosodott, ott érelyesen kiharcolja az orvoslást. Van ezekben az egyes eseteket tárgyazó leveleiben valami hasonlóság a porosz királyok, I. Frigyes Vilmos és Nagy Frigyes rendelkezéseihez. Csak az a különbség, hogy ezek az abszolút királyok elcsaphatták magas hivatalnokait, holott Tisza egyebet nem ért el, minthogy *egy* esetet megorvosolt, a többi pedig tudomására sem jutott. Igen komoly dolgok ezek: mikor egy parlamentáris, alkotmányos országban, annyi autonómia hazájában épen a legmagasabb és leginkább elfoglalt köztisztviselőnek kell hogy eszébe jusson az eléje ötöd-hatodfokú revízió céljából

beterjesztett iratok alapján, hogy Kiss Istvánné bölcskei lakosnénak csak $\frac{1}{8}$ telke, de két gyereke és beteg apósa van és mégsem kap részleges havi-segélyt sem, vagy hogy Susák Jánosné szekszárdi lakosnál érdemes volna megállapítani, van-e gyermeke, mielőtt elutasítanak. Nem kevésbé komoly dolog, hogy a miniszterelnökre várt annak megkövetelése, hogy a betegszállítónatonknál meleg tea és étel legyen; hogy épen neki kellett felfedeznie, mikor fogorvosánál volt, hogy a harctérről hazajött katonák ruháját dezinficiálják ugyan, de se be nem foltozzák, se ki nem vasalják. A miniszterelnök irkál hosszú leveleket a katonai hatóságokhoz, hogy bizonyos kórházakban nem elég emberiesen bánnak a sebesültekkel; ő követeli, hogy mindenkit lehetőleg a szülőföldjéhez közel eső kórházba vigyenek; ő harcolja ki a bécsi hadügyminiszteriumtól, hogy a monarchia nagy kórházaiban a különböző nemzetiségű katonák számára tolmácsokat alkalmazzanak; ez az ügy annyira szíven fekszik, hogy utoljára még a tolmácsok fizetését is elvállalná kezelésére bizott alapokból. Leveleket ír azért, hogy az egyik kórház számára leszállított áron szerezhesen egy tót hirlapot: felháborodva értesül, hogy a mohamedán katonáknak sertéshúst adnak, az alantas katonai közegek visszaélései ellen folyton tiltakozik, de szemei akkor szikráznak, mikor magyar katonáknak magyarságukban ért sérelmeit panaszolja. Amint a monarchia politikájában is érvényesíti a magyar érdekeket, épúgy védi az utolsó magyar bakát, az utolsó magyar földmivest, a legszegényebb szegény magyar aszszonyt, ő, akit a magyar emberek többsége gonosz magyarnak, kőszívű nagyúrnak tartott.

Az ő egyes eseteket orvosoló leveleinek szociális jelentőségét nem lehet azzal elintézni, hogy egyes esetek kijavítása nem hozza létre egy oly társadalom gyógyulását, mely szociális érzékhiányban szenved; nem, Tisza István meleg szíve, Tisza István szegénység-szeretete és társadalmi méltanyossága nagy kincs volt még úgy is, hogy kevesen ismerték, hogy legtöbben félreismerték. A magyar történet nagyurait a hatalom gyakran keményszívűvé teszi: nem látják meg a lentjáró, lentélő szegénységet és nem fáj nekik annak folytonos fájdalma. Pedig megírta, a XVII. század első felében, Esterházy Miklós, hogy mikor nádor lett és Pápára elláto-

gatott, ott nagy díszel fogadták, ágyú-lövessel, dobszóval és trombitával; de — úgymond — ugyan tolong a sok megbántott ember réám, az úton is, ahol eljöttem köztök, a fákra, kertek sövényére és házakra hágtak fel és úgy kívántak látni, csak egy fán is meglát-tam tízig valót bennük. Ezek szegények a töröktől is sanyargattatnak s a ma-gunk feléről is. S a sok hamisság alatt penig ugyan nyögtek szegények. Csak egy nap is talán száz rendbéli dolgot is igazítottam el». Megbántott szegénység, aki az Igazság állami képviselőjét, a Nagy Justitiariust, a lélekből, nem a betűből ítélte, látni kívánja, mindig van; ma is, tegnap is, holnap is ott ka-paszkodnak az út szélén, fákon és ker-tek sövényén, hogy lássák azt, kitől em-beri szívet, emberi melegséget várhat-nak. Tegnap még itt járt közöttünk, akit kerestünk: vajjon hányan ismerték fel, amikor dob- s trombitaszó hatalmi külsőségei mögött elvonult előttünk!

Hogy a szegénység Tisza Istvánt, a most közölt levelek Tiszáját, nem tudta felismerni, mikor elment mellette, ez a nagy problémája Tisza egyéniségé-nek s egyúttal a magyar nemzeti lét-nek is. *Szekfű Gyula.*

Condivi: Michelangelo élete. Fordi-totta gróf Zichy Rafaelné. Napkelet könyvtára 13. Budapest, 1926.

A Quattrocento érdeklődését úgy-szólván kizárólag művészetelméleti kérdések foglalták le. A Trattatok nagy számával szemben a művészet-életrajzok, minők Ghiberti önéletrésze és a Manetti-féle Brunellesco-életrajz, a kivételek sorába tartoznak. Megválto-zik a helyzet a Cinquecentóval, midőn a fölébredt személyi kultusz nyomán egymás után látnak napvilágot a gyűj-teményes művészetéletrajzok, melyek so-rát Antonio Billi és az ú. n. Anonimo Magliabecchiano nyitják meg (az előbbi 1481 és 1530, az utóbbi 1537 és 1542 között keletkezett), kiknek adatait Vasari Életrajzaiban, melyek első ki-adása 1550-ben jelent meg, bőségesen felhasználta. Ebben a szerkezeti-jól felépített első kiadásban Vasari csak már elhunyt művészek életrajzát tár-gyalja, az egyetlen kivétel a már életé-ben a halhatatlanságra megérett titáni mester, Michelangelo, kire már kortársai félt tisztelettel tekintettek s akinek alkotásaiban és közkézen forgó költeményeiben a művésze-gyéniség, mint lelki probléma már életében ki-vetődött a nyilvánosságra.

Három évvel a Vasari-féle művés-z-életrajzok első kiadásának megjelenése után teszi közzé a mester hűséges, de kistehetségű és írói készséggel nem ren-delkező tanítványa, Ascanio Condivi, Michelangelo életrajzát (Vita di Michel-angelo. Róma, 1553) azzal a nyíltan bevallott célzattal, hogy másoknak a mester életére vonatkozó hiányos és téves adatait kiegészítse és kijavítsa. Ennek a megjegyzésnek az éle termé-szetesen Vasari ellen irányul, akit azzal is vádol, hogy följegyzéseibe be-telkintve azokat felhasználta. Vasari azon-ban Condivi szemrehányására alig ve-tett ügyet, mert Életrajzainak 1568-ban megjelent második kiadásában Condivi időközben napvilágot látott Michelangelo életrajzát a forrás meg-nevezése nélkül bőségesen kiaknázza.

A Condivi nyújtotta Michelangelo-életrajz, bárha védelmi iratnak ké-szült, mégis alapjában ment minden célzatosságtól. Benne a leghívebben tükröződik élénk a mester külső és belső élettörténete. Az adatok megbiz-hatóságát fokozza a szerző irodalmi babérokra nem áhítózo egyéniségének becsületes egyszerűsége s az a szoros, benső kapcsolat, mely őt «bárványá-hoz», az immár 78. évét taposó Michel-angelóhoz fűzte. Kétségtelen, hogy az életrajz javarészből a mester személyes közlésein alapszik. A benne található elég nagyszámú tévedést részben Con-divi félreértéseivel, részben pedig azzal magyarázhatjuk, hogy az elaggott mes-tert helyenként emlékezete cserben hagyta vagy megtevesztette. A derék Condivi minden becsületessége és oda-adása sem volt persze elegendő arra, hogy Michelangelo hatalmas egyéni-ségét valóban megértse, mert igaza van Goethenek: «Allerdings ist in der Kunst und Poesie die Persönlichkeit alles... Aber freilich um eine grosse Persönlichkeit zu empfinden und zu ehren, muss man auch wiederum selber etwas sein». Művének a legfőbb varázsa abban az élményeken alapuló kereset-len közvetlenségben van, mely az egész meglehetősen nehézkesen és ügyefogyot-tan fogalmazott életrajzot átjárja. A szerző saját személyét sehol se tolja előtérbe, hanem önzetlen odaadással huzódik meg hőse mögött, kinek emlé-ket akar állítani. Nem vezeti személyes hiúság, mint Vasarit, aki a mesterrel való kapcsolatának kezében levő bi-zonyosságait önjelentőségének tömjé-nezésére használja fel. Attól is óvakodik, hogy miként Francesco da Hollanda,